

Menekülés vagy hazatelepülés? A posztsovjjet népességmozgás és Oroszország (1991–2014)

Escape or Repatriation?

Post-Soviet Migration and Russia (1991–2014)

Sáfi Csaba

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2025.1.4

Összefoglaló: A Kreml számára az egykori Szovjetunió Oroszországon kívüli utódállamaiban élő oroszok problematikája 1991 óta olyan folyamatos kihívásként jelenik meg, amellyel a mai napig nem tudott sikeresen megbirkózni. Ezt sokáig a stratégiai koncepció hiányával lehetett magyarázni. A határon túli oroszokkal kapcsolatos moszkvai politika két pilléren nyugszik: a paternalizmuson és a repatriáláson, amelyek első pillantásra egymással ellentétes megközelítéseknek tűnnek. Az oroszországi közgondolkodást is két – hasonlóan szembeállítható – leegyszerűsített kérdésfelvetés jellemzi: egyrészt, hogy van-e értelme a többi utódállamban maradt oroszok támogatásának, ha azok előbb-utóbb úgyis visszatérnek az anyaországba; másrészt, hogy a repatriálási politikával Moszkva nem mond-e végérvényesen le a posztsovjjet térségben szerzett befolyásának arról a részeről, amelyet csak az ott élő oroszok/országi oroszok jelenlétével biztosíthat magának.

Kulcsszavak: határon túli oroszok/(országi) nemzettársak, orosz ajkú, diaszpóra, repatriálás, áttelepülés, migráció

Abstract: *For the government of Russia, the problem of compatriots living in the other countries of the former Soviet Union has been a continuous challenge since 1991, which it has not been able to successfully cope with. For a long time, the reason for this was the lack of a strategic concept. The policy regarding Russian compatriots rests on two pillars: paternalism and repatriation. At first glance, these seem like two opposing approaches. In the Russian society, two simplified questions face each other: how much support should be given to the Russian compatriots who remained in the former republics, if they eventually return to the Russia anyway; with the repatriation policy, will not Russia definitively lose that part of its influence in the post-Soviet region, which it can only secure for itself with the presence of Russians/Russian-speaking people living there.*

Keywords: *Russian compatriot, Russian-speaking, diaspora, repatriation, resettlement, migration*

Bevezető

A 2014-től kiéleződött orosz–ukrán konfliktus, valamint a két ország 2022-ben kezdődött háborúja – a biztonság- és a geopolitika mellett – a külpolitika fókuszába helyezte ismét a szovjet utódállamokban maradt orosz/orosz ajkú lakosság helyzetét, státuszát.

Magyar szemmel az Oroszországi Föderáció határain túl élő oroszok helyzete és migrációja azt jelenti, hogy Moszkva ugyanazokra vagy nagyon hasonló nyelvi, etnikai, kulturális, vallási, gazdasági, asszimilációs problémákra vagy éppen (kettős) állampolgársági, illetve az anyaországba történő át- vagy visszatelepülési kérdésekre keresi a maga válaszait, mint amelyekkel Magyarország is 1920 óta folyamatosan szembesülni kényszerül. Ugyanakkor a migrációnak mint jelenségnek és folyamatnak más európai analógiái is léteznek.

A tanulmány azt igyekszik bemutatni, hogy miként jelent meg a kontinensünk legnagyobb létszámú etnikai és nyelvi kisebbségének az anyaországba történő visszatérése mint lehetőség az orosz politikában, valamint hogy e migrációs folyamatnak milyen hatásai és következményei voltak Oroszország demográfiai helyzetére a 2010-es évek közepéig.

A tanulmányban szereplő alapfogalmak

Orosz nemzetiségű: az utódállamok orosz etnikumú lakossága.

Orosz ajkú: az utódállamok mindazon lakosa, aki – nemzetiségtől függetlenül – az anyanyelvénél az oroszot tartja. Ebbe a körbe tartoznak a többségi nemzetek orosz anyanyelvű tagjai is.

Orosz/orosz ajkú: mindazon személyek, akiknek a nemzetisége és/vagy az anyanyelve orosz. Ez meglehetősen tág és politikailag rendkívül érzékeny kategória. Az orosz ajkúak csoportjába tartozók száma az utódállamok mind-egyikében jelentősen fölülmúlja az orosz nemzetiségűekét. A volt tagköztársaságokban megfigyelhető, hogy azok az ott élő nem orosz etnikumúak, akik maguk vagy a felmenőik a volt Szovjetunió más területéről kerültek oda, az anyanyelvüknek gyakran az oroszot tartják.

Oroszországi (származású) (россиянин): ebbe a csoportba tartoznak mindazon az orosz és egyéb nemzetiségű (pl. tatárok, baskírok, csecsenek, komik) személyek, akiknek az anyaországuk maga Oroszország, vagy azon belül helyezkedik el (pl. Tatár föld, Baskíria, Csecsenföld, Komi Köztársaság), függetlenül attól, hogy mi az anyanyelvük. Az ebbe a magyarul meglehetősen nehezen értelmezhető kategóriába tartozók száma a Szovjetunió fölbomlása után nőtt meg jelentősen.

Oroszország határon túli nemzettársai (российские соотечественники за рубежом): a róluk szóló szövetségi törvényben a diaszpóra és az orosz határon túl élő nemzettársak fogalma szinonim kifejezésként jelenik meg.

Szovjet tagköztársaságok közötti határok: az egykori szovjet tagköztársaságok között meghúzott belső, adminisztratív határok, amelyek a Szovjetunió felbomlásával külső határok lettek. A sztálini időszakban gyakran voluntarista módon, az etnikai/nyelvi különbségek figyelmen kívül hagyásával húzták meg a tagköztársaságok határát, s így szinte mindegyik soknemzetiségűvé vált. Milliós lélekszámú etnikai orosz és orosz ajkú területek jöttek létre az Oroszországi Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság (OSZSZSZK) közvetlen határai mentén is, elsősorban Ukrajnában és Kazahsztánban. A folyamatot az országon belüli népességmozgás még jobban felerősítette, és az további, oroszok által nem vagy csak alig lakott területekre is kiterjedt. Ugyanakkor a szovjet államban, ellentétben az egyéb, akár őshonos nemzetiségűekkel, az etnikai oroszok – a lélekszámuktól és a területi elhelyezkedésüktől függetlenül – egyik tagköztársaságban sem számítottak hivatalosan kisebbségnek, viszont 1991 óta a korábban jelentéktelennek tűnt etnikai/nyelvi/vallási problémák komoly, nemzetközi jelentőségű konfliktusforrássá váltak.

A dolgozat további részében az orosz/orosz-ajkú és a határon túli orosz nemzettárs fogalmak szinonimaként jelennek meg. A kettő közül az első az a kategória, amely létszám tekintetében a legnagyobb posztszovjet kisebbséget jelenti, és egyúttal a leginkább lefedi a kutatás tárgyát, de a két csoport jelentős átfedést is mutat egymással.

Előzmények

Annak ellenére, hogy a repatriálás (a lakosságnak az Oroszországba történő önkéntes áttelepülése) a 2006-os elnöki rendelet megszületéséig¹ nem jelentett önálló koncepciót, az utódállamok orosz/orosz ajkú lakosságának a visszatelepülése mégis jelentős méreteket öltött.² Azt az időszakot a spontán, egyéni döntéseken alapuló áttelepülés jellemezte, amelynek a sajátossága egyrészt a posztszovjet térség erősen bürokratikus ügyintézése, másrészt pedig Oroszország nehéz gazdasági és pénzügyi helyzete volt, ami az áttelepültek nem megfelelő – lakhatási, oktatási, társadalom- és szociális ellátásbeli, munkahelyteremtési – támogatásában nyilvánult meg.³

Az Oroszországba irányuló migráció meghatározó jelentőséggel bír a határon túli nemzettársakkal kapcsolatos politika mindkét pillérére, a repatriálásra és a paternalizmusra is. A tagköztársaságok közötti népességmozgás nem a Szovjetunió felbomlásával vette kezdetét.⁴ A belső vándorlás már az 1970-es években elindult, és döntően az európai orosz területekre irányult. Ennek megfelelően a migrációnak és a következményeinek a viszonylag tárgyilagos bemutatása már az 1990-es évektől megkezdődött.⁵

Az Oroszországba történt áttelepülés azonban nemcsak államilag nyilvánított és ellenőrzött folyamatot jelentett, hanem gyakran illegális és szürke migrációt is.⁶ A posztszovjet államok közötti népességvándorlás következtében nem csupán az utódállamokban maradt orosz/orosz ajkú lakosság száma csökkent,⁷ de jelentősen megváltozott annak a korfája és a társadalmi összetétele is. Ez pedig hatással volt a határon túli kisebbséggel kapcsolatos politika kialakításának a főbb irányaira.

Oroszország negatív demográfiai helyzete miatt a repatriálásnak kiemelt szerepe van a folyamat ellensúlyozásában.⁸ A 2000-es évek első felétől már orosz szakértők is egyre gyakrabban mutattak rá arra, hogy a határon túli nemzettársakkal foglalkozó politika nem korlátozódhat csupán az első pillérre, az utódállamokban maradt oroszok/orosz ajkúak nemzeti identitásának a megőrzésére, hanem a másik pillért az oroszoknak/orosz ajkúaknak az anyaországba történő áttelepülésének, repatriálásának kell alkotnia.⁹

Mivel a migráció a korai szakaszában kizárólag egyéni döntésen alapult, abban az állam szervezett formában, programokkal nem vállalt szerepet, „mindössze” egy általános jogszabályi környezet kialakításával járult hozzá.¹⁰ A repatriálást érintő első jogszabályok, szerződések már nem sokkal a Szovjetunió szétesése után megszülettek. Igaz, azokat még elsősorban a szétválást követő önkéntes, illetve kényszerű migrációval kapcsolatban írták alá, illetve kötötték meg.¹¹

Annak a kiváltó okai, hogy a többi tag-, illetve később utódállamból az ottani nemzettársak 1975-től folyamatosan,¹² 1991-től pedig egyre nagyobb ütemben települtek át Oroszországba, igen különbözőek: a politikai, gazdasági és szociális jogok szűkítésétől kezdve a többségi nemzetek nyílt vagy látens idegengyűlöletén át a családegyesítésen keresztül egészen a munkavállalásig, illetve az érzelmi alapon történő hazatérésig terjednek.¹³

A migráció pozitív és negatív hatásai

Az egyetlen utódállam, ahonnan nem távoztak tömegesen az oroszok, Fehéroroszország volt. A balti államok kivételével az orosz/orosz ajkú lakosság számára az elsődleges célország továbbra is Oroszország maradt. A nagyarányú elvándorlásukat talán Kazahsztán példája szemlélteti a legjobban. Mintegy hárommillió fő hagyta el az országot, akiknek a legnagyobb részét az etnikai oroszok tették ki, de körülbelül 750 ezer volt az egyéb nemzetiségűek – köztük a kazahok – száma is. Tehát az ottani orosz nemzetiségűek számának (és arányának) a csökkenése nemcsak az orosz etnikumúaknak a kazahénak hagyományosan alacsonyabb születési rátájának a következménye,¹⁴ de a jelentős elvándorlás is. A kazah statisztikai hivatal szerint 2000 és 2022 között még mindig több mint 900 ezren távoztak Oroszországba.¹⁵ A folyamatot nem véletlenül nevezték

el a „nagy futásnak/menekülésnek” (*великое бегство*). Oroszország munkaerő-szükséglete a függetlenné válás óta folyamatos. Ez az el- és felszívó hatás még a 2020-as években is arra ösztönzi a volt tagköztársaságok lakosságát, hogy – etnikai hovatartozástól függetlenül – ott keressenek munkát.

Az utódállamok többségi lakosságának egy része, valamint a nacionalista, sok esetben ruszofób politikai elit az oroszok/orosz ajkúak elvándorlását pozitívumnak, egy olyan történelmi igazságszolgáltatásnak tartotta, amellyel egy korszak lezárult, és elkezdődhetett a nemzetállam építésének a folyamata. Nem véletlen, hogy az ottani nacionalista vezetések ezért nem értenek egyet az oroszok által gyakran használt „kényszerű migráció” (*вынужденная миграция*) kifejezéssel sem. Ennek okai között nemcsak az utódállamoknak az oroszországiénál is rosszabb gazdasági helyzete, a látens és nyílt oroszellenes állami politikája szerepel, de oda sorolhatók azok a nemzetiségek közötti feszültségek is, amelyeknek az elszenvedői – a számarányukból adódóan – éppen az oroszok/orosz ajkúak voltak.¹⁶ Nem lebecsülendők azonban az utódállamok többségi társadalma és az oroszon kívül ott élő más kisebbségek közötti olyan feszültségek, sok esetben fegyveres konfliktusok, mint például az azeri–örmény, a grúz–osztét vagy a kirgiz–üzbég ellentétek.

Az Oroszországba irányuló migráció fájdalmas következményekkel is párosult: az anyaország nem készült fel a rendkívül nagy arányú (több milliós) bevándorló gyors befogadására, ők pedig csak az áttelepülésük után szembesültek azzal, hogy ott nem tudják őket a vártak megfelelően ellátni. A folyamatnak azonban egy pozitív vonzata is lett: Az 1990–2011 közötti időszakban világviszonylatban is jelentős számban, több mint 10 millióan érkeztek Oroszországba, míg ezzel párhuzamosan mintegy 4 millióan hagyták el azt. Ez a hatmilliós migrációs többlet¹⁷ jelentős részben csökkentette az évi több százezres természetes fogyásból eredő demográfiai veszteséget.¹⁸

Az 1991 és 2020 között zajlott migrációs folyamat három szakaszra különíthető el:

1. Az 1991 és 2000 közötti időszakban mintegy 3,8 millió fővel többen lettek Oroszországban (6,9 millió érkezett, 3,1 millió fő távozott).
2. 2001–2010 között jelentős lassulás volt megfigyelhető: 1,3 milliós migrációs többlet jelentkezett (2 millió érkező és 700 ezer távozó). A visszaesés oka: akik az áttelepülés mellett döntöttek, már orosz földön voltak.
3. A 2011-től 2020-ig újabb trend látszódott: 2,4 millióra nőtt az érkezők (5,5 millió fő) és a távozók (3,1 millió fő) közti különbség. A növekedés mozgatórugója döntően a munkavállalási célból érkezők számának a drasztikus emelkedése volt. A fő kibocsátó országnak Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán, Örményország, Azerbajdzsán és Ukrajna számított (az utóbbi államból az 2014-es eseményeket követően mintegy 1,1 millióan érkeztek Oroszországba).¹⁹

Az Oroszországban regisztráltak többsége Közép-Ázsiából érkezik: az orosz belügyi tárca adatai szerint a migránsok számát illetően a 2010-es évek végén már nem Ukrajna, hanem Üzbegisztán került az első helyre. 2018-ban 4,5 millió üzbég állampolgárt regisztráltak, és 3,25 milliót töröltek a nyilvántartásból (az egyenleg: 1,25 millió fő). A második helyen Tádzsikisztán állt: 2,33 millió regisztrált, 1,53 milliót törölt (a különbség: közel 800 ezer fő). Az Oroszországba irányuló migrációs beáramlás azonban nem egyenletes, hanem évről évre változik: 2014-ben 280 ezer, 2017-ben 212 ezer, 2018-ban 125 ezer fő érkezett. Ez a 41 százalékos esés azzal járt, hogy egy évtized után a migrációs többlet már nem volt képes kompenzálni a népesség természetes fogyását, és Oroszország lakossága több mint 93 ezer fővel csökkent.²⁰

Míg a posztszovjet térségben zajlott migráció demográfiai szempontból Oroszország számára pozitív volt, addig az utódállamok némelyikében veszélyes következményekkel járt. Az áttelepülés ugyanis nemcsak az orosz/orosz ajkú lakosságot érintette, de a többségi nemzetekhez tartozók közül is száz és százezrek dolgoztak/dolgoznak legálisan vagy illegálisan Oroszországban. A kibocsátó állam szempontjából ez ellentmondásos jelenség, mivel – legalábbis rövid távon – csökkenti a náluk kialakult társadalmi-szociális feszültségeket. A hazautalt pénzösszeg pedig az otthon maradt családtagok megélhetését biztosítja, illetve hozzájárul a nemzetközi fizetési mérleg javulásához, a nemzeti jövedelemhez. Ugyanakkor kockázatokat is rejt(ett) magában: a munkaképes lakosság nagyarányú elvándorlása tovább konzerválta a már korábban is elavult termelési struktúrákat és a monokulturális gazdaságot, valamint a hazautalt pénzeknek a fogyasztási cikkek importjára történő felhasználása hosszabb távon éppen a fizetési mérleg javulása ellen hat.

Az orosz állampolgárság megszerzésére vonatkozóan 2002-ben bevezetett könnyítések²¹ természetesen nemcsak a határon túli oroszok/orosz ajkúak, hanem Moszkva érdekeit is szolgálták: azzal ugyanis beemelték az ezredfordulót követő években egyes vélemények szerint hatmillió főre becsült illegális migránst az adófizetők körébe. Az általuk be nem fizetett adókiesés, veszteség akkorra már 7-8 milliárd dollárra rúghatott.²² Arról, hogy a 2000-es években hány millió bevándorló élt Oroszországban, és azok mekkora összeget utaltak haza, megoszlanak az adatok. A Szövetségi Migrációs Szolgálat a 2000-es évek közepén már tízmillió illegális külföldi munkavállalót említett, akik évente mintegy 200 milliárd dolláros „veszteséget okoztak” az államnak.²³ Más adatok szerint csupán 5 millió, az utódállamokból származó illegális bevándorló élt az országban, akik éves szinten mindössze 3 milliárd dollárt vittek ki az onnan.²⁴ Az orosz központi bank adatai szerint 2015-ben már 11 milliárd dollárt utaltak át Oroszországból a FÁK-államokba, míg 3,9 milliárd érkezett tőlük oda – az egyenleg tehát nettó 7,1 milliárd dolláros passzívum volt.²⁵ Az adatok szórása azt mutatja, hogy az illegális és a legális migrációról, illetve annak a pénzügyi

következményeiről bizonytalan, egymástól egészen távol eső becslések álltak rendelkezésre. Az állampolgárság megszerzésére vonatkozó „egyszerűsített” eljárás arra is lehetőséget teremtett Oroszországnak, hogy törvényi módon szabályozza a migrációs folyamatokat, s így csökkentse az illegális bevándorlás okozta egyéb negatív következményeket.

Az utódállamok többségi nemzetéhez tartozó és az orosz/orosz ajkú polgárainak gyakran nagyon hasonlatosak az elvándorlási céljai. Ugyanakkor a szovjet állam felbomlását követő első években még nehezen lehetett különbséget tenni azok között, akik ideiglenes vagy állandó letelepedési szándékkal, illetve legális vagy illegális munkavállalási reményekkel érkeztek Oroszországba.²⁶ Kezdetben a munkát keresők csak ideiglenes jelleggel kívántak az országban maradni, de idővel egyre nagyobb hányaduk maradt ott, s szerzett állandó lakóhelyet, alapított családot, vagy vitte át a családja többi tagját is. Lassanként az anyaországgal való kapcsolatuk is átalakult egyfajta etnikai-kulturális kötődéssé. A jelenség hasonlít a Nyugat-Európa országaiban megfigyelhető folyamatokra, azonban jelentős különbségekkel. A posztuszovjet térségből érkezettek döntő hányada ugyanis, különösen az orosz ajkúak, könnyebben adaptálódott a helyi viszonyokhoz, mint az ázsiai és afrikai bevándorlók többsége a nyugat-európai körülményekhez.²⁷

Az orosz/orosz ajkú lakosság elvándorlása számos utódállam esetében negatív következményekkel párosult. Országonként eltérő mértékben, de érzékeny munkaerő-veszteség érte az ipart, a bányászatot, a mezőgazdaságot, az egészségügyet, a tudományos életet és a művészeteket. A többségi nemzetekhez tartozókhöz képest gyakran magasabban képzett orosz/orosz ajkú munkaerő elvándorlása, valamint a korábbi gazdasági kapcsolatok megszűnése további gazdasági nehézségeket eredményezett. Ennek a fölismerése csak jóval a távozásuk után történt meg. Más-más módon, de részben ennek is köszönhető, hogy a posztuszovjet térség államaiban valamivel árnyaltabbá kezdett válni az oroszokhoz/orosz ajkúakhoz fűződő viszony. Egyrészt lassan felismerték, hogy a függetlenné vált hazájuk addigi fejlődési szintjének a megtartásához szükségük van az oroszok/orosz ajkúak és az egyéb odatelepült nemzetiségek hozzájárulására is, másrészt belátták, hogy ennek érdekében vissza kell csalogatniuk a már áttelepültek egy részét, illetve a többségi nemzet kivándorolt tagjait hazatérésre kell ösztönözniük.

A lakosság áttelepődése elsősorban Közép-Ázsiát érintette nagyon hátrányosan. Az első ország, amely felismerte az elvándorlás negatív következményeit, Kirgizisztán volt. Az orosz/orosz ajkú lakosság távozásának a mérséklése érdekében a nyelvi jogok bővítése már egy 1994-ben megjelent elnöki rendelettel megkezdődött, s egy 2002-es törvénnyel folytatódott: az előbbi az őket nagy számban foglalkoztató vállalatok esetében, az utóbbi pedig a kirgiz mint államnyelv mellett az orosz az egész országban is hivatalossá tette.²⁸ Az

utódállamokban maradt oroszok/orosz ajkúak számára ugyanis az anyanyelvük hivatalos nyelvi státuszának a megszüntetése, az azon folyó oktatás és az orosz kultúra leépítése még a Szovjetunió fölbomlásánál is nagyobb lelki és érzelmi traumát okozott, és az anyaországba való áttelepülés egyik legfontosabb motivációjává vált.²⁹ Az orosz nyelv hivatalos státuszát később az alkotmányban is megerősítették.³⁰ Biskek azóta is Moszkva egyik legfőbb közép-ázsiai szövetségese.

Az orosz/orosz ajkú népesség csökkenése miatt Kazahsztán gazdaságára leselkedő veszélyt az ország vezetése is már az ezredforduló idején felismerte. Nurszultan Nazarbajev elnök az évi 8-9 százalékos gazdasági növekedés fenntartása érdekében szintén arra törekedett, hogy visszatartsa az országból távozni szándékozókat.³¹ A meggyőzésen kívül az utódállamok „más módszerekkel is igyekeztek maradásra bírni” az orosz/orosz ajkú lakosságot. A nem a többségi nemzethez tartozók további elvándorlását adminisztratív eszközökkel is mérsékelni próbálták – e téren a leginkább Türkmenisztán emelendő ki. Az országban megnehezítették az ingatlanok értékesítését, és korlátozták az ingóságok kivitelét. A céljuk kettős volt: egyrészt maradásra kívánták bírni azokat, akiket lehetett, és akikre szükségük volt, másrészt így korlátozták a mégis a távozás mellett döntők által az országból kivihető személyes javakat. Így azon dilemma elé állították őket, hogy vagy átköltöznek az anyaországba, de akkor elveszítik mindenüket, vagy maradnak, és tűrnek tovább.³² Az orosz-türkmen kettős állampolgárság megszüntetéséről szóló 2003-as jegyzőkönyv³³ választás elé állította az azzal rendelkezőket: vagy megőrzik az orosz állampolgárságukat, vagy elveszítik az ingatlanjuk tulajdonjogát. Az orosz állampolgárság elvesztése az anyaországba történő letelepedést nehezítette meg, míg a tulajdon átruházásának a korlátozása az áttelepülés anyagi bázisát szűkítette le. Mindez nem volt más, mint a kivándorlási folyamatok állami ellenőrzése, kontrollja.

Az orosz/orosz ajkú népesség mint stabilizációs tényező; új ellentétek megjelenése

Az orosz/orosz ajkú lakosságnak a közép-ázsiai országok gyarapodásában betöltött szerepét – mint láttuk – egyes vezetők egy évtized elteltével kezdték felismerni. 2005-ben, a választási kampány időszakában, Nazarbajev találkozott az ország orosz/orosz ajkú szervezeteinek a vezetőivel, és megígérte nekik, hogy nem tesznek további lépéseket az orosz nyelv státuszának a csökkentésére.³⁴ Ez nem a nemzetiségek felé tett önzetlen gesztus volt, hanem a hatalom megtartása érdekében történt. A fő célja a „színes forradalmak” begyűrűzésének a megakadályozása volt, amihez Nazarbajev az orosz/orosz ajkú szavazókra is számított. Ugyanakkor a lépéssel az elnök *de facto* elismerte, hogy Kazahsztánban – a különböző jogszabályokban garantált egyenlőség ellenére, és ahogy azt a későbbi események is mutatták – továbbra is létezett, sőt létezik az orosz-, illetve általánosságban a kisebbségi kérdés.

Az orosz/orosz ajkú lakosságnak a közép-ázsiai stabilizációs szerepe első-sorban a nagyarányú elvándorlás tükrében válik érthetővé. A migráció következtében az etnikai és a felekezeti arányok is módosultak, de mégsem csitultak a nemzetiségi konfliktusok, sőt néhány régióban egyre inkább fellángoltak. A döntően muszlim utódállamokban egy addig látens szembenállás vált meghatározóvá: egyre érezhetőbbé vált a klánok közötti hatalmi harc. Ugyanakkor a közép-ázsiai népek egymás iránti ellenszenv is a felszínre tört. Mindkét feszültség komoly dezintegrációs veszélyeket rejtett magában. Kétségtelen, hogy a Közép-Ázsiában, illetve a Kaukázuson túli területeken az ottani oroszok/orosz ajkú lakosok hosszú időn keresztül sajátos „feszültségevezető” szerepet is betöltöttek. A sztálini időszakban meghúzott mesterséges határok következtében a térség valamennyi állama soknemzetiségűvé vált. A többségi nemzet aránya Kazahsztánban csak 46 százalék volt, de a többi országban is 52–72 százalék között alakult. Vagyis a kisebbségek alkották a lakosság 28–48 százalékát. Közülük a keleti szláv népesség 9–24 százalékot tett ki.³⁵ Az oroszok/orosz ajkúak távozásával fölerősödött etnikai ellentétek a Fergána-völgyben súlyos, halálos áldozatokkal járó összetűzésekkel fajultak. Az a terület Közép-Ázsia olyan része, ahol a térség minden fő problémája (etnikai szembenállás, területi követelések, az erőforrások – különösen az ivóvíz – szűkössége) egy helyen összpontosul.³⁶ 2005-ben és 2010-ben Kirgizisztánban zajlottak véres, szintén emberek életét is követelő kirgiz–üzbég összecsapások, valamint az elnökök elűzésével mindkét országban zűrzavaros időszak vette kezdetét. (Aszkar Akajevet 2005-ben, Kurmanbek Bakijevet pedig 2010-ben mozdították el a hivatalából.) A „közös ellenség” térvessztésével újat kellett keresniük, s azt a szomszédos államban, illetve a saját országukban maradt kisebbségekben találták meg. A kirgiz–üzbég határkérdés és területi vita volt az egyik legjelentősebb konfliktus, amely ráadásul már szinte a Szovjetunió szétesésével egy időben a felszínre tört.³⁷

A muszlim többségű utódállamokban az európai származású, többségében szláv lakosság tömeges jelenléte más tényezőkkel is együtt járt. A térséget egyfajta (kelet-)európai, (pravoszláv) keresztény civilizációs hatással gazdagították, s néhány ország – ha nem is olyan mélyen, mint az európai társaik – az európai intézményi rendszerekbe (pl. EBESZ) is bekapcsolódott. Mindemellett egy másfajta mentalitást, gondolkodást is meghonosítottak. Ez különösen akkor válik feltűnővé, ha a társadalmi viszonyaikat összehasonlítjuk a szomszédos országokéval, elsősorban Afganisztánéval.³⁸ Az egyetlen ország, amelynek szembe kellett néznie belső etnikai feszültségekkel, valamint az – elsősorban – Afganisztánból begyűrűző iszlám fundamentalista mozgalmak és kábítószer-csempészet megerősödésével, és ahol elnököket megbuktató tüntetések is zajlottak, az Kirgizisztán volt.³⁹

Tágabban vett nemzetbiztonsági szempontból az oroszok/orosz ajkúak migrációja következtében a térség komoly kihívásokkal szembesült. A távozásukkal,

illetve a szovjet állam szétesésével kialakult ideológiai és politikai vákuumot szélsőséges és fundamentalista iszlám irányzatok és a máshonnan érkezett – többek között gazdasági – menekültek igyekeztek betölteni. Az egykori szovjet külső határokat fegyveresen védik ugyan, és abban orosz határőr-alakulatok is részt vesznek, a volt tagköztársaságok közötti ellenőrzés komoly nehézségekbe ütközik. Legelőször Kazahsztán ismerte fel, hogy a déli határai mentén kialakult destabilizációs folyamatok komolyan veszélyeztetik az ország integritását, és előbb-utóbb kénytelenek lesznek bekapcsolódni valamelyik térségbeli konfliktusba. Viszont a 2,7 millió km² területű ország nagyjából 19 milliós lakossága a régiós viszonyok szempontjából csak korlátozott katonai erőt jelent. Egyéb tényezők mellett ennek a felismerése is közrejátszott abban, hogy Kazahsztán a szűkebb és a tágabb térségében működő, a kollektív biztonságot zászlajára tűző valamennyi szervezetbe (Független Államok Közössége, Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete, Sanghaji Együttműködési Szervezet) belépett.⁴⁰

Az áttelepülők csoportosítása és a repatriálással összefüggő nehézségek

Azoknak a visszatérését, akik már Oroszországba távoztak, illetve az oda készülők maradását az említetteken kívül más tényezők is befolyásolták: legfőképpen az oroszországi viszonyok és szabályozások.

Az Oroszországba érkezett migránsokat a származásuk alapján három fő csoportba lehet sorolni:

- a határon túli nemzettársak,
- a volt tagköztársaságok többségi nemzeteinek és egyéb etnikumainak a képviselői,
- egy harmadik országból útra keltek.

Az oroszországi beilleszkedés az oroszok/orosz ajkúak számára jár a legkevesebb nehézséggel, de azt a közös történelmi múlt, a hosszú együttélés és az orosz nyelv ismerete a volt tagköztársaság korábbi lakói számára is megkönnyítette.

Az oroszok/orosz ajkúak hazatérésére nem lehet az oroszországi természetes fogyás⁴¹ okozta problémák orvoslásaként tekinteni. Ugyanis egyrészt az csak tüneti kezelés, és magát a folyamatot csak lassítani képes, de nem megfordítani. Másrészt Oroszország a 2000-es évtized végéig nem volt abban a helyzetben, hogy több millió bevándorló letelepedéséről, munkahelyteremtéséről, iskoláztatásáról, szociális biztonságáról és társadalombiztosításáról gondoskodni tudott volna.⁴²

Az áttelepülők többségének még napjainkban is számos esetben az anyagi gondok mellett beilleszkedési, pszichológiai, illetve szociológiai nehézségekkel

is meg kell küzdenie, mivel az anyaországban őket – különösen a Közép-Ázsiából érkezetteket – nem tartják „tisztá” oroszoknak.⁴³ Mindez nem kifejezetten posztszovjet jelenség: hasonló problémákkal szembesültek a hazánkban letelepedett határon túli magyarok, a volt Szovjetunió területéről Németországba költözött németek és az Izraelbe kivándorolt etiópiai fekete falasa zsidók⁴⁴ is. Az áttelepültekhez való negatív, illetve ambivalens viszonyban elég nagy hasonlóságok mutatkoznak, míg a különbségek elsősorban a fogadó államok teherbíró képességeiben keresendők.⁴⁵

Az orosz állampolgársági törvény – vonatkozó módosítások ellenére – nem vette teljes mértékben figyelembe az utódállamokban élő oroszok/országi oroszok sajátos érdekeit és szempontjait. Az így előállt problémákat pedig csak azok figyelembevételével és jogszabályban történő megjelenítésével lehetséges megoldani. Ez a politikai akarat tükröződik részben vissza az Oroszországba történő önkéntes áttelepülést segítő, 2006-ban meghirdetett és azóta többször módosított program.⁴⁶

Tipikus posztszovjet jelenség volt a nagyfokú korrupció,⁴⁷ amely – a túlzott bürokratikus ügyintézással egyetemben – az áttelepülést is negatívan érintette. Míg az 1990-es években a legnagyobb kritika a külügyminisztériumot és a külképviseleteket érte, az ezredforduló után leginkább a belügyminisztériumot és az annak alárendeltségében működő Szövetségi Migrációs Szolgálatot (FMSZ)⁴⁸ bírálták. A migrációs törvény módosításait ugyanis sokan a belügyi lobbis erős érdekérvényesítő képességével magyarázzák, s úgy tartják, a céljuk csupán a két szervezet alkalmazottai továbbfoglalkoztatásának a biztosítása. Még számos parlamenti képviselő is drákoznak a törvénymódosításokat, s abban annak a bizonyítékát látták, hogy a hatalom képviselői nem rendelkeznek valódi koncepcióval a határon túli oroszokkal/országi oroszokkal kapcsolatban, és az intézkedések csak az illegális migrációt erősítik – ugyanakkor a módosítások gyakorlatilag a korábbi helyzetet fagyasztották be.⁴⁹

A határon túli nemzettársak egyéni áttelepülésére 2006-ig lényegében sem a szövetségi kormányzat, sem a regionális (megyei, köztársasági) hatóságok nem dolgoztak ki célirányos programot. Az 1990-es évek talán egyetlen sikeres projektje a duhoboroknak⁵⁰ az 1998 elején, Brjanszk megyében történt letelepítése volt.⁵¹ Az addigiak általában helyi önkormányzatok, illetve egyes vállalatok kezdeményezése eredményeként valósultak meg.

Mivel sem az állami és a közszféra, sem az állami és a magánvállalatok nem tudták a rengeteg újonnan áttelepültet hivatalosan foglalkoztatni, nagyrésztük kénytelen volt a fekete- és a szürkezőnában elhelyezkedni, annak minden negatív következményével együtt. A munkaadók nem biztosítottak nekik megfelelő lakhatási és szociális feltételeket, sőt gyakran még az okmányaikat is elvették tőlük. Így szinte lehetetlen volt a hivatalos ott-tartózkodás igazolása, ami viszont az állampolgárság megszerzésének az alapvető feltétele. Mivel az illegális

munkáltatók a rendszer fenntartásában voltak érdekeltek, minden követ megmozgattak a gyors és radikális változások elkerülése érdekében.⁵² A folyamat azóta is csak lassan változik.

Az áttelepültek számára általában is nehézséget okozott a különböző szociális támogatásokhoz és kedvezményekhez való hozzáférés. Ez különösen azoknak okozott komoly problémát, akik nem tudták hivatalos okmányokkal, dokumentumokkal igazolni a jogosultságukat.

Oroszországban is egyre inkább elfogadott az a vélemény, hogy a migráció fontos szerepet tölt be a népességfogyás mérséklésében. Ugyanakkor gyakran teszik fel azt a kérdést is, hogy biztosan olyan áttelepülőkkel szükséges-e pótolni a fogyó lakosságot, akik számára az államnak kell biztosítania a lakhatást, a munkahelyet, és még egy sor egyéb kedvezményt, illetve olyanokkal, akik nem munkaképesek, és eleve a társadalombiztosításból és a nyugdíjellátásból képesek vagy akarják magukat eltartani. Ráadásul úgy, hogy maguk az orosz állampolgárok hasonló problémák esetén nem számíthatnak komoly állami segítségre. A népesség természetes fogyása azonban ország fejlődését továbbra is negatívan befolyásolja. Ezért a Kreml nem csak az orosz/orosz ajkú lakosság áttelepülésére számít. Sőt, Vlagyimir Putyin már az elnöksége kezdetén többször hangoztatta, hogy Oroszország az oroszok mellett mindazokat várja, akik ott akarnak élni, és elfogadják az orosz törvényeket.⁵³

Habár kulturális értelemben az orosz nemzet – a magyarhoz hasonlóan – egységesnek mondható, ennek ellenére még a tekintetben is megfigyelhető bizonyos különbség az anyaországi és a határon túli, valamint az egyes külhoni oroszok/orosz ajkúak között. Míg a Belaruszban vagy Kelet- és Dél-Ukrajnában, de különösen a Krímben, illetve Észak-Kazahsztánban élő oroszok tradíciói nem, vagy csak minimális mértékben különböznek az anyaországiakétól, addig a közép-ázsiaiak vagy a Kaukázuson túliak sokkal több helyi szokást vettek föl, amelyek gyakran a mentalitásukra is hatással voltak. A jelenség más országok esetében is megfigyelhető. Németországban például a mai napig is érezni lehet a nyugatiak és a keletiek mentalitásának a különbözőségét, amit maguk is sokszor hangsúlyoznak. A szovjet utódállamokból Németországba vagy Izraelbe áttelepült németek, illetve zsidók körében ez a kulturális és mentális különbség még jobban megfigyelhető. Hasonló példa a csángó magyarok helyzete is.

Oroszországnak tehát a repatriálást nem egyszerűen anyagi oldalról kell megközelítenie, mert abba egyéb tényezők (pl. az áttelepülők pszichológiai, szociológiai felkészítése) is beletartoznak. Ugyanakkor a kulturális és a mentalitásbeli különbség nem egy esetben éppen az érkezeteknek okozott csalódást. Sokuk számára az orosz valósággal történt találkozás – különösen akkor, ha nem kaptak a végzettségüknek, a korábbi munkájuknak, beosztásuknak megfelelő állást, vagy rosszabb körülmények közé kerültek – frusztrációt okozott.⁵⁴

Az oroszországi beilleszkedés nehézségeit az utódállamok vezetői a saját előnyükre igyekeztek fordítani, amikor maradásra akarták bírni a náluk élő oroszokat/orosz ajkúakat. Azzal érveltek nekik, hogy ők már ún. „helyi” oroszok, akiket az anyaországban élők nem fognak befogadni, és a szemükben ők nem oroszok, hanem csak kirgizek, tádzsikok, kazahok lesznek.⁵⁵ Ez a – korábban Magyarországon is megfigyelt – jelenség nemcsak Oroszország presztízsére hat negatívan, de egy olyan mértékű visszatelepülési folyamatot is elindíthat, amely éppen a repatriálási politika célját gyengítheti.

Az utódállamokba visszatértek számára vonatkozóan azonban nagyon vegyes adatok állnak rendelkezésre. Nazarbajev elnök mintegy hetvenezer főre tette a 2001/2002-ben Kazahsztánba Oroszországból visszatértek számát.⁵⁶ Az orosz statisztikai források szerint 1997-ben Kazahsztánba nagyjából 25.400, Kirgizisztánba 6.300, Ukrajnába pedig 69.100 fő települt vissza. A három ország kapcsán 2013-ban, illetve 2022-ben megjelent adatok azt mutatják, hogy Kazahsztánba 11.800/69.300, Kirgizisztánba 10.600/69.200, Ukrajnába 18.600/121.600 személy költözött át. Az Oroszországból az utódállamokba áttelepültek száma 1997-ben összesen 143.700, 2013-ban 147.900, 2022-ben 583.600 fő volt. A jelentős visszaáramlás ellenére az 1997–2022-es időszakban Oroszországba 5,5 millióval többen érkeztek, mint ahányan a távozás mellett döntöttek.

Az orosz–ukrán háború a népeségmozgásra is hatással volt. 2022-ben több mint két és félszer annyian távoztak Oroszországból az utódállamokba, mint egy évvel korábban. A kivándorlás drasztikus emelkedéséhez azon orosz állampolgárok is jelentős mértékben hozzájárultak, akik a háború, illetve annak a várható következményei miatt hagyták el a hazájukat, de az úti céljukat jelentő utódállamhoz közvetlen kötődésük nem volt, legfeljebb csak közvetett (rokon, baráti, üzleti) kapcsolattal bírtak. Ennek ellenére a migrációs szaldó továbbra is mintegy 80 ezer fős többlet volt.⁵⁷

Az értelmiségiek visszatérésében a társadalmi és az anyagi megbecsülés komoly szerepet játszott. Az ellentétes irányú migráció mögött azonban egyéb okok is meghúzódtak. Egyrészt a 2000-es évek közepére szigorúbbá vált orosz migrációs ügyintézés, a letelepedéssel, munkahelykereséssel kapcsolatos problémák sokasodása,⁵⁸ másrészt a sokszor irreális, illetve túl nagy előzetes várakozások be nem teljesüléséből fakadó kudarcok. Ám a visszatelepülési folyamat sem tipikusan posztszovjet jelenség.

Összegzés

Oroszország számára a Szovjetunió utódállamaiban élő nemzettársak hazatérése és a migráció fenntartása – amely egyszerre jelenti a népesség és a munkaerő utánpótlását – az 1990-es évek eleje óta fontos nemzeti érdek. Ugyanakkor

az Oroszországba irányuló áttelepülés intenzitása, illetve az ottani szükségletek dinamikája folyamatosan változó tényezőt jelent. E változások állandó nyomon követésére, elemzésére és a megfelelő következtetések levonására – ami egyben a repatriálási politika kialakításának az egyik előfeltétele – a döntéshozók a 2000-es évek végéig, a 2010-es évek elejéig azok jelentőségéhez képest csekély figyelmet fordítottak. Pedig azok olyan kritériumok, amelyek egyrészt meghatározzák a repatriálási politika törvényi szabályozását (köztük az állampolgársági jogszabályokét), másrészt hatással vannak a megváltozott belső és külső körülményeket egyaránt figyelembe vevő működési mechanizmusok korszerűsítésére is.

Oroszország hatalmas területéből és a népesség egyenlőtlen földrajzi eloszlásából eredően a moszkvai repatriálási és migrációs politika további fontos jellemzője, hogy a szövetségi szint mellett a föderáció szubjektumai (megyék, autonóm területek, köztársaságok) is sajátos érdekekkel bírnak. Ezért lett volna különös jelentősége annak, hogy a két szint közötti információáramlást figyelemmel kísérik, és a tapasztaltak alapján pontos adatbázis készüljön. Ezzel azonban a korai visszatelepítési politika adós maradt. A 2010-es évek végére azonban az orosz vezetés már gyakorlati lépéseket tett az ország negatív demográfiai folyamatainak – amely különösen a szibériai és a távol-keleti régiókban okozott kihívásokat – a kezelésére. 2018-ban elfogadták a 2019–2025 közötti időszakra szóló állami migrációs politikai koncepciót, amelynek a legfontosabb célja, hogy a külföldi – elsősorban az utódállamokból érkező –, különböző etnikai hovatartozású állampolgároknak (vagyis nem csak a nemzettársaknak) az alacsony népességszámú és népsűrűségű területeken való letelepedését ösztönözze.⁵⁹

A határon túli nemzettársak tömeges visszatérésének azonban káros következményei is lehetnek Oroszország számára. Az orosz/orosz ajkú népességnek a posztszovjet országokból történő nagyarányú elvándorlása visszafordíthatatlanul meggyengíti Moszkvának a térségben elfoglalt geopolitikai pozícióit, amelynek az egyik pillérét éppen az ő etnikai és nyelvi/kulturális jelenlétük adta. A keletkező politikai és ideológiai vákuumot pedig különböző entitások (Kína, Törökország, Románia, Lengyelország, az Amerikai Egyesült Államok, az Európai Unió), etnikumok (kínaiak, egyéb ázsiaiak), vallási irányzatok képviselői (vahhabiták, tálibok, román és ukrán ortodox, neoprotestáns, római és görög-katolikus egyházak), politikai ideológiák és irányzatok (román unionista, pántörök, euroatlanti integráció) aknázhathatják ki, amelyek már most is nagy kihívást jelentenek a Kremlnek, s nemcsak geopolitikai értelemben, de a belpolitikában is.

Jegyzetek

1. Президент России, „Указ Президента Российской Федерации от 22 .06.2006 г. No. 637. О мерах по оказанию содействия добровольному переселению в Российскую Федерацию соотечественников, проживающих за рубежом”, <http://kremlin.ru/acts/bank/23937/page/1> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
2. Демография, „Федеральная служба государственной статистики”, <https://rosstat.gov.ru/folder/12781#> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
3. Peuch, Jean-Christophe: „Russia: Repatriation Plan Appeals to Few Ethnic Russians”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/1079364.html> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
4. Зайончковская, Жанна Антооновна: „Миграция населения СССР и России в XX веке: эволюция сквозь катаклизмы”, *CyberLeninka*, <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsiya-naseleniya-sssr-i-rossii-v-hh-veke-evolyutsiya-skvoz-kataklizmy> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
5. A témával foglalkozó ismertebb orosz kutatók: Zsanna Zajoncsovskaja, Valerij Tiskov, Tatjana Poloszkova, Valerija Tiskova.
6. Егорова, Екатерина: „Нелегальная миграция в России”, *Российский совет по международным делам (РСМД)*, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/nelegalnaya-migratsiya-v-rossii/> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
7. Carment, David és Nikolko, Milana: „Post-Soviet Migration and Diasporas”, *Baltic Rim Economies Review*, <https://sites.utu.fi/bre/post-soviet-migration-and-diasporas/> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
8. Воробьева, Ольга Дмитриевна, Рыбаковский, Леонид Леонидович és Рыбаковский, Олег Леонидович: „Миграционная политика в сфере миграции постоянное место жительства в России”, in *Миграционная политика России: история и современность* (Moszkva: Издательство „Экон-Информ”, 2016), 161–173. o.
9. Аблажей, Наталья Н. és Балтабаева, Кулгазира Н.: „Репатриационная политика России и Казахстана (1991–2014 гг.)”, *CyberLeninka*, <https://cyberleninka.ru/article/n/repatriatsionnaya-politika-rossii-i-kazahstana-1991-2014-gg> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
10. Зевелева, Ольга: „Репатриация и национальная идентичность: опыт России и Германии” in *Россия и Германия в пространстве в европейских коммуникации* (Тюмень: Издательство Тюменский государственный университет, 2013), 246–263. o.
11. Oroszország 1992-ben csatlakozott az ENSZ Menekültügyi Konvenciójához és annak az 1967-es kiegészítő jegyzőkönyvéhez. Az 1990-es évek közepére a FÁK-országok többségével (Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Grúzia, Kazahsztán, Kirgizisztán, Örményország, Tádzsikisztán, Türkmenisztán) aláírta az áttelepülés szabályozásáról és az áttelepültek jogainak védelméről szóló kétoldalú megállapodást.
12. Резникова, Оксана: „Перспективы миграций на постсоветском пространстве”, *Кавказ и глобализация*, 2., no. 4. (2008): 81–93. Elektronikusan elérhető: *CyberLeninka*, <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-migratsiy-na-postsovetskom-prostranstve>.
13. A migráció egy speciális esete volt a fegyveres erőknek az egykori tagköztársaságokból, illetve – még korábban – a volt szocialista országokból való hazatérése.
14. Ахунов, Азат: „»Казахстан превращается в моноэтническое государство»: за счет чего растет титульная нация”, *БИЗНЕС Online*, <https://www.business-gazeta.ru/print/539463> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).

- 15 Бюро Национальной Статистики, „Демографическая статистика. Миграция населения Республики Казахстан (2022г.)”, https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/6356/?sphrase_id=251945 (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 16 Булгак, Сергей: „вынужденная миграция: ее содержание и причины”, *Журнал международного права и международных отношений*, no. 2. (2005). Elektronikusan elérhető: *Развитие*, <https://evolutio.info/ru/journal-menu/2005-2/2005-2-bulgak>.
- 17 Ивахнюк, Ирина В.: „Два десятилетия участия России в международной миграции населения: итоги и перспективы” in *Международная миграция населения на постсоветском про-странстве: двадцать лет удач, ошибок и надежд* (Moszkva: МГУ, 2011), 22–44. o. <https://demography.econ.msu.ru/sys/raw.php?o=1792&p=attachment> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 18 Федеральная служба государственной статистики, „БГД – Российский статистический ежегодник – 2011г.”, https://rosstat.gov.ru/bgd/regl/b11_13/isswww.exe/stg/d1/04-06.htm (a letöltés ideje: 2024. november 11.); Федеральная служба государственной статистики, „Рождаемость, смертность и естественный прирост населения”, <https://rosstat.gov.ru/folder/12781#>; http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/#, (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 19 Gontmakher, Evgeny: „Changing Migration Trends in Russia”, *Geopolitical Intelligence Services*, <https://www.gisreportsonline.com/r/russia-migrants/> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 20 Старостина, Юлия és Ткачёв, Иван: „Украина перестала быть главным миграционным донором России”, *РБК*, https://www.rbc.ru/economics/23/02/2019/5c6e98fa9a79473a80b8a83c?from=materials_on_subject (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 21 КонсультантПлюс, „Федеральный закон от 31.05.2002 N 62-ФЗ (ред. от 28.12.2022) »О гражданстве Российской Федерации«,” https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_36927/70c0a8cdc34b8e2d7e7ef698488d51acc556dc7e/ (a letöltés ideje: 2024. november 11.). „Статья 14. Прием в гражданство Российской Федерации в упрощенном порядке”.
- 22 Тирмастэ, Мария-Луиза: „Миграционная службаба отсчет страну от зараза с помощью нового закона »о гражданстве«,”, *Демоскоп Weekly*, <https://demoscope.ru/weekly/2002/061/strimir02.php#1> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 23 Родин, Иван: „Больше мигрантов хороших и разных”, *Независимая газета*, https://www.ng.ru/politics/2006-03-16/2_migranty.html (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 24 Виноградов, Михаил: „Путь из граждан Союза в граждане России станет короче”, *Известия*, <https://izvestia.ru/news/308961> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 25 Central Bank of the Russian Federation, „Cross-Border Transfers of Individuals (Residents and Nonresidents) in Breakdown by Countries in 2015”, https://www.cbr.ru/vfs/eng/statistics/CrossBorder/33e-rem_15.xlsx (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 26 Chudinovskikh, Olga és Denisenko, Mikhail: „Russia: A Migration System with Soviet Roots”, *Migratin Policy Institute*, <https://www.migrationpolicy.org/article/russia-migration-system-soviet-roots> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 27 Lazareva, Olga: „Russian Migrants to Russia: Assimilation and Local Labor Market Effects”, *Springer Nature Link*, <https://doi.org/10.1186/s40176-015-0044-9> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 28 Затулин, Константин: „Киргизия” in *Российская диаспора на пространстве СНГ* (Moszkva: Институт Диаспоры и Интеграции [Институт Штран СНГ], 2007), 177–221. o.

- 29 Карачурина, Лилия: „Миграция в постсоветских сохоними”, *Российский совет по международным делам*, <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/migratsiya-v-postsovetskich-stranakh/> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 30 *Constitutional Court of the Kyrgyz Republic*, „Law of the Kyrgyz Republic »On the Constitution of the Kyrgyz Republic«, https://constsof.kg/wp-content/uploads/2023/02/kons-titucziya-kyrgyzskoj-respubliki_english-002.pdf (a letöltés ideje: 2024. november 11.). Article 13
- 31 Дымарский, Виталий: „Деловой завтрак с Назарбаевым”, *Российская газета*, <https://www.rg.ru/2003/02/21/nasarbaev.html> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 32 Иванов, Н. Б.: „Одичание (Русские в Туркмении. Канун 3-го тысячелетия от Р. Х.)”, *Русский Дом*, https://rd.rusk.ru/00/rd6/rd6_13.htm (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 33 Жегулев, Илья: „Туркменам перевели слова Путина”, *Gazeta.ru.*, <https://www.gazeta.ru/2003/07/09/moskvavozvra.shtml> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 34 Затулин, Константин: „Казахстан” in *Российская диаспора на пространстве СНГ*, 131. o.
- 35 Brunner, Georg: „A Szovjetunió és utódállamai” in *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1995), 78–86. o.
- 36 Бояркина, Оксана Александровна: „Основные проблемы государства Ферганской долины”, *CyberLeninka*, <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-problemy-gosudarstv-ferganskoy-doliny/viewer> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 37 Закирова, Атыркул Сатаралиевна és Закиров, Мелинбек Анарбаевич: „Киргизско-узбекские погранично-территориальные разногласия в постсоветский период”, *CyberLeninka*, <https://cyberleninka.ru/article/n/kyrgyzsko-uzbekskie-pogranichno-territorialnye-raznoglasiya-v-postsovetskiy-period/viewer> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 38 Кожомкулов, Кемелбек: „Лучший подарок к юбилею Ч. Айтматова”, *Slovo.kg*, <https://archive.slovo.kg/?p=101136> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 39 Кудаяров, Каныбек Акматбекович: „Внутрирегиональные проблемы безопасности Центральной Азии: на примере Кыргызстана”, *CyberLeninka*, <https://cyberleninka.ru/article/n/vnutriregionalnye-problemy-bezopasnosti-tsentralnoy-azii-na-primere-kyrgyzstana> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 40 Балапанова А.С. és Кайдарова А.С.: „Роль Казахстана в обеспечении региональной безопасности в Центральной Азии”, *Вестник КазНУ*, no. 3. (2012). Elektronikusan elérhető: <https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/download/938/902/>; Sofouglu, Murat: „Numbers Don’t Lie: How Russia Is Battling a Crippling Demographic Decline”, *TRT World*, <https://www.trtworld.com/magazine/numbers-dont-lie-how-russia-is-battling-a-crippling-demographic-decline-13992684> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 41 Ткачёв, Иван: „Естественная убыль населения в России за год превысила 1 млн человек”, *РБК*, <https://www.rbc.ru/economics/28/01/2022/61f3bbaa9a794767f04fdaa7> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 42 Ha csak abból indulunk ki, hogy az 1990-es években a volt szocialista országokból, majd az utódállamokból hazatért több százezer katona és polgári alkalmazott elhelyezése milyen, szinte megoldhatatlan feladat elé állította az országot, akkor erősen valószínűsíthetjük, hogy egy náluk is nagyobb és heterogénebb összetételű bevándorló csoport annak ellenére is jelentős kihívást jelentett Oroszország számára, ha az a 2000-es évektől gazdaságilag erősebbé vált.
- 43 Затулин, Константин: „Отношение к программе переселения” in *Российская диаспора на пространстве СНГ*, 377. o.

- 44 Tasinato, Emily: „A Story of Migration and Failed Integration: The Beta Israel Community as a Case Study | (dot)migrat, *The Square*, <http://www.thesquarecentre.org/2021/01/08/a-story-of-migration-and-failed-integration-the-beta-israel-community-as-a-case-study-dotmigration/> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 45 Vörös Kinda Klára: „Kisebbségben: »Otthon vagy itthon«, *Maszol*, <https://maszol.ro/belfold/34334-kisebbssegben-otthon-vagy-itthon> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 46 „Указ Президента Российской Федерации от 22.06.2006 г. No 637”, *Pravo.gov.ru*, <http://kremlin.ru/acts/bank/23937> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 47 Ivakhnyuk, Irina: „Russian Migration Policy and Its Impact on Human Development”, *Munich Personal RePEc Archive*, https://mpa.ub.uni-muenchen.de/19196/1/MPRA_paper_19196.pdf (a letöltés ideje: 2024. november 11.), 49–52. o.: „10. The Radical Turn of 2006: a Liberalization Trend”.
- 48 Федеральная миграционная служба (ФМС).
- 49 Виноградов, Михаил: „Путь из граждан Союза в граждане России станет короче”, *Известия*, <https://izvestia.ru/news/308961> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 50 A duhoborok (духоборы, a *lélek harcosai*) egy pravoszláv vallási irányzat képviselői, akik ideológiailag a kvékerekhez állnak közel. A megjelenésük az 1700-as évekre tehető. Az erőszakmentesség híveiként megtagadták a katonai szolgálatot, ezért üldözték és deportálták őket. A cári Oroszországon belül a mai Grúziában és Örményországban, míg azon kívül Kanadában telepedtek le nagyobb számban. Az egyik legjelentősebb támogatójuk Lev Tolsztoj volt.
- 51 Брянская область готовится принять русских духоборов — переселенцев из Грузии, *Русская линия*, *Православная информационная агентство*, <https://rusk.ru/newsdata.php?idar=721393> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 52 Рылов, Александр: „Что нам ждать от мигрантов?”, *Материк*, <http://www.materick.ru/print.php?section=analitics&bulsectionid=12714> (a letöltés ideje: 2024. november 11.); Карачурина, Лилия: „Мигранты и рынки труда крупных российских городов: согласование взаимных интересов”, *Демоскоп Weekly*, <https://www.demoscope.ru/weekly/2005/0223/analit02.php> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 53 Гамов, Александр, Седов, Андрей, Кафтан, Лариса és Баранов, Андрей: „В »Комсомолку« приехал Путин. Чтобы поздравить нас с юбилеем”, *Комсомольская Правда*, <https://www.kp.ru/daily/23515/40181/> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 54 Ротарь, Игорь: „Чужие русские”, *Независимая газета*, https://www.ng.ru/cis/2001-06-06/5_russian.html (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 55 Орлов, Дмитрий: „В чем трагедия »Русской Киргизии«?”, *Русская народная линия*, https://ruskline.ru/monitoring_smi/2008/08/02/v_chem_tragediya_russkoj_kirgizii/ (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 56 Дымарский, Виталий: „Деловой завтрак с Назарбаевым”, *Российская газета*, <https://www.rg.ru/2003/02/21/nasarbajev.html> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 57 Федеральная служба государственной статистики, „Международная миграция, Демография, Население”, <https://rosstat.gov.ru/folder/12781#> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 58 *Российская газета*, *ng.ru*, „В России скоро может состояться легализация иммигрантов”, <https://www.rg.ru/2005/10/28/migranty.html> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).
- 59 „State Migration Policy Concept of the Russian Federation for 2019–2025”, *CIS-Legislation*, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=52502> (a letöltés ideje: 2024. november 11.).